

EESTLASTE TUNDED KEELEPEEGLIS

Ene Vainik. Eesti tunded. Sõnaportreed. Eesti Keele Instituut, 2016. 327 lk.

2016. aasta sügisel ilmunud populaarteaduslik teos eesti keele emotsioonisõnadest on kiiduväärt täiendus eesti keele ajaloo alasele kirjandusele, mille sihtrühmaks on laiem keelehuviliste ring.

Nagu autor eessõnas kirjutab, on tema eesmärgiks „eesti inimestele nende tunded nimepidi tuntumaks teha, tutvustades mitte ainult eestikeelseid tundesõnu, vaid avades ka tundesõnade taga peituvat mõistete ja seoste maailma” (lk 5). Võib kohe öelda, et see on autoril päris hästi õnnestunud.

Iga tundesõna või -sõnapere puhul käsitletakse 11 aspekti sõna või tüve ajaloost ja kasutusest, igale teemale eraldi peatükk ning neile järgneb 12., kokkuvõttev peatükk. Peatükkides käsitletakse 1) argiteadmisi, 2) sõna grammatilist ehitust ja samatüvelisi sõnu, 3) sõna tähendust eesti keele seletava sõnaraamatu andmetel, 4) naabrussuhteid tekstis korpuspõhise uuringu alusel, 5) piltlikke väljendeid ehk fraseoloogiat, 6) sõna päritolu ehk etümoloogiat, 7) sõna või tüve tekkimise või laenamise aja ajaloolisi olusid, 8) murdekeele variante ja sünonüüme, 9) sõna esinemist regilauludes, 10) sõna esinemist vanas kirjakeeles ning 11) sõna esinemist XIX sajandi kirjavaras. Kirjelduskihtide koostamise põhimõtteid ja peamisi allikaid on kirjeldatud ka raamatu lõpus olevas lisas nr 2. Lisa nr 1 on tabel, milles on toodud käsitletud tundesõnade sagedus eestikeelses tekstikorpuses.

Igale peatükile on autor leidnud tabava pealkirja ning selle juures on vastav ilmekas piktogramm, mis märgib käsitluse aspekti ning mille selgituse leiab raamatu sisekaanelt. Vainik käsitleb kokku 19 tunit ja seda kirjeldavat sõna umbes 270 leheküljel. Nendeks on *kadedus, igatsus, kirk, häbi, lõbu, uhkus, kurbus, viha, mõnu, süü, hirm, armas-*

tus, rõõm, kartma, mure, meeldima, lootus, tänu ja õnn. Nagu näha, pole mitte iga tunde jaoks sobivat nimisõna ning autor on ka hästi põhjendanud, miks *kartus* või *meeldivus* ei ole märksõnaks sobinud.

Nagu autor eessõnas ütleb, võib raamatut lugeda mitut moodi: kas sama teemat käsitlevate peatükkide kaupa või kel vähe aega, siis ainult kokkuvõtvaid peatükke lugedes. Nii või teisiti on põnev lugemiselamus tagatud.

Niisiis on autor võtnud eesmärgiks analüüsida igakülgset tundesõnu, põhjendades termini „tundesõna” kasutamist sellega, et kirjutab raamatu tavainimesele (lk 305). On ju EKSS-i järgi sõna *tunne* esimene tähendus 'aisting', näiteks *valutunne, näljatunne* või *kihelustunne*. Seega ei käsitleta raamatus selliseid, nn kehalisi tundeid. Seda võib järeldada ka sõnast *emotsioon*, mida autor on tunde sünonüümina kasutanud oma küsitlustes (lk 9), hiljem leiame ka sõna *hingetundmus* emotsiooni sünonüümina (lk 53). Tuleb kiita autorit otsuse eest kasutada eestikeelset terminoloogiat ehk vältida võõrsõnadest tiinet keeleteaduslikku kõnepruuki. See teeb lugemise tavainimesele kindlasti tunduvalt lihtsamaks.

Järgnevalt peatun mõne üksiku huvitavama leiu juures, sest põnevaid arutluskäike ja huvitavaid etümoloogilisi mõtisklusi on raamatus palju ja neist valikut teha pole kerge.

Iga tundesõna käsitluse teine peatükk kirjeldab sõna grammatilist ehitust ja semantikat ning sellega samatüvelisi sõnu. Siit leiab nii mõndagi huvitavat, millele ise ei oska tähelepanu pöörata. Näiteks on *mõnu* küll tundesõna, aga sellest tuletatud omadussõna *mõnus* ei saa kasutada samamoodi nagu sõnast *rõõm* tuletatud omadussõna *rõõmus*. *Mõnus* tähendus ei ole 'hea enesetundega', see käib ikka asjade ja nähtuste kohta, mis mõnu esile kutsuvad (lk 129).

Äärmiselt põnevad on piltliku keele peatükid, kus vaadeldakse metafoore

ja kõnekäände, milles tundesõnu kasutatakse. Näiteks on *viha* käsitluses vastav peatükk saanud nimeks „Tuhandnäoline viha”, mis annab vihje vihaga seotud metafooride rohkusele eesti keeles: *plahvatas vihast, viha kandma, vihast vahutades, vihaleek, maruvihane, viha kätte surema, süda läheb täis, veri keeb, hambad ristis, käsi rusikas* jne – eesti keeles on viha kirjeldamiseks kümneid ja kümneid väljendeid, mille autor võtab kokku järeltulevaga, „et vihast rääkimise vajadus on käivitanud meis enneolematu keelelise loovuse” (lk 115). Sellest aspektist on eesti tundesõnad siiski väga erinevad, nii pole nt sõnaga *mõnu* erilisi piltlikke väljendeid (lk 131). Autor juhib tähelepanu ka sellele, et mõnda tundesõna saame kasutada nii ainsuses kui ka mitmuses (nt *kirg, rõõm*), teisi aga ainult ainsuses (nt *viha, häbi*).

Tunnustada tuleb ka seda, et kasutatud on kaasaegseid tehnilisi võimalusi, nt korpuslingvistilist uurimistööd, mis avab huvitavaid tahke sellest, mismoodi ja mis kontekstis tundesõnu kasutatakse. Nii avaneb see, milliste nimisõnade täiendina kasutatakse tundeadjektive, milliseid objekte ja subjekte kasutatakse tundeid väljendavate verbidega ja palju muud huvitavat. Näiteks *armastuse* kohta saame teada, et selle sõnaga koos kasutatakse sageli omadussõnu *suur, sügav, püritu, eriline, tõeline, õige, ainus, esimene, õnnetu, kirglik, jumalik, kristlik, vaba* jne. Kui *armastus* on lauses aluseks, kasutatakse tegusõnu *tulema, tekkima, kasvama, kestma, puuduma, kaduma, tegema, andma, muutma* jne, kui sihitiseks, siis *vajama, otsima, tahtma, igatsema, leidma, väljendama, avaldama, jagama, andma, tooma, väärima* jne. Omastavas käändes *armastuse* juurde kuuluvad sagedamini nimisõnad, nagu *naise, inimese, ema, isa, isamaa, kodumaa, jumala, elu, maailma* jne. Sihitiseks kasutatakse sagedamini sõnu *laps, inimene, loom, naine, mees, loodus, päike, meri, muusika, elu, raha, vabadus* jne. Saame ka teada, milliste tegusõnadega koos kasutatakse tegusõna *armastama* (*öelda, rääkida, rõhutada, lugeda, mängida, süüa, juua,*

vaadata, kuulata jne) ja milliste nimisõnadega koos esineb nimisõna *armastus* (*lootus, hool, õnn, usk, töö, raha* jne).

On imekspandav, millise mängleva kergusega ühendab autor ajaloolise tausta sõnade päritoluga. Nii pakub ta oma etümoloogia sõnale *hirm*: seos oletatava algslaavi laenuga *hirs* 'latt, roigas' tuleneb viikingiajal valitsenud hirmust saada võlla riputatud või teibasse aetud ning *hirm* algne tähendus olevat 'karistus, ihunuhtlus' (lk 156). See on kahtlemata põnev mõttemäng, aga etümoloogilisest seisukohast siiski äärmiselt ebatõenäoline. Sõna *kurb* vanavene keelest laenamise motiivina toob autor rasked ajad perioodil 860–950, mil inimesed massiliselt surid, mida omakorda on oletatud varanduste põhjal, mis sel perioodil maa sisse jäid (lk 103).

Etümoloogilistes peatükkides on Ene Vainik tuginenud peamiselt „Eesti etümoloogiasõnaraamatule” ja veebiandmebaasidele, kuid on seal leiduvatele etümoloogiatele lisanud sageli omapoolseid täiendusi ja pakkunud välja ka uusi etümoloogiaid, millest mitmed siiski ei kannata täissemat kriitikat. Ene Vainik on ka ise rõhutanud, et need uitmõtted jäävad tema vastutusele. Siiski leiab neist nii mõnegi huvitava mõtteniidi, mida pidi saab liikuda uute avastuste poole.

Kahjuks on raamatusse sisse jäänud selliseid keelevääratusi nagu „[s]amast algsest indoiraani tüvest **vih* pärineb ka ... ladina sõna *virus*” (lk 125). Kindlasti ei saa ladina sõna pärineda teisest indoeuroopa keelte harust, õige oleks kirjutada, et indoiraani tüvi ja ladina sõna pärinevad samast algindoeuroopa tüvest.

Iga tunnet käsitlev kokkuvõttev peatükk võib küll tunduda neile, kes eelnevad hoolega läbi lugenud, veidi tüütu, kuid sealtki leiab huvitavat materjali, mida eelnevates peatükkides pole käsitletud. Nimelt on viimasesse peatükki jäetud põgus võrdlus naaberkeelte samatähenduslike sõnade tähendusväljaga, kust leiab võrdlusi nii inglise, saksa, vene, rootsi, ladina, leedu kui ka soome keelega. Näiteks sõna *mure* juures märgib autor, et selle poolest, et

see sõna on kahetähenduslik (1. 'hool, kohustus'; 2. 'hirm, rahutus'), sarnaneb eesti keel saksa keelega, kus *Sorge* on samuti kahetähenduslik, ning erineb inglise ja vene keelest, kus mõlema tähenduse jaoks on eri sõna.

Klassikalise filoloogina on mul hea meel, et *uhkust* käsitledes mainib autor vanakreeka mütoloogia sellist olulist mõistet nagu *hybris* (lk 96), kuigi allikale viitamata. See mõiste, mis on mõjutanud kogu läänemaailma ilukirjandust, on tuntud ka tänapäeva psühholoogias ja juhtimisteoorias.

Huvitav on jälgida ka seda, kuidas tundesõnade kasutus on muutunud regilauludest vanima kirjakeele andmete ja XIX sajandi tekstide kaudu tänapäevani välja. Enamikku neist saab jälgida vanimatest allikatest tänapäevani, mõni aga, nagu *mõnu* ja *kirg*, leidub küll regilauludes ja tänapäeva keeles, aga puudub vanast kirjakeelest ja ka XIX sajandi õpetlikest tekstidest. Teisi, nagu *lootus*, ei leia jälle regilauludest, küll aga vanast kirjakeelest.

Tahaksin veidi kritiseerida autorit allikate valikul. Mitte kõik internetisõnaraamatud ei ole usaldusväärsed. Need on küll head esialgseks infoks, aga teaduslikus töös tuleks viidata algallikatele. Saksa sõnade etümoloogia puhul võiks viidata Kluge etümoloogilise sõnaraamatule, mitte Wiktionaryle, mis ei pruugi olla kõige usaldusväärsem ja mis aja jooksul muutub. Igal juhul tuleks veebiallikale viitamisel märkida ka vaatamise kuupäev.

Autor on üldiselt otsustanud mitte-ladina tähestikku või kirjasüsteemi kasutatavate keelte näited (komi, kreeka, vene jt) ladina kirja translitereerida, kuid millegipärast on sellise eksootilise keele nagu kašmiiri keele näide püütud ka devanaagaris esitada, kahjuks ebaõnnestunult (lk 116). Võõrkeelsete sõnadega on mujalgi probleeme, nt *ignomimia* pro *ignominia* (lk 68). Mõned väiksemad märkused veel: peab olema *ostrakism* pro *ostratsism* (lk 307) – Vikipeediale lisaks võiks vaadata ka võõrsõnade leksikoni, mis samuti veebis vabalt kättesaadav. Välja on ununenud mõned viidatud raamatud, nt Masing 2011 (viidatud lk 135), Ross jt 2001 (viidatud lk 288). Nørretranders on kirjutatud kord Nørretranders (lk 324), siis Norretranders (lk 318) või hoopis Torretranders (lk 319).

Kokkuvõttes võib öelda, et Ene Vainiku raamat täidab olulise lünga meie teadmistes emakeeles tunnete väljendamiseks kasutatavate sõnade kujunemise ja nende tänapäevaste kasutusmuutrite kohta. Kõige selle kirjeldamisel pakuvad autori mahlakad väljendid ja ladus stiil omaette naudingut.

Võib täielikult nõustuda tagakaanel Haldur Õimu öelduga, et kõnealune raamat „on suurepärase lugemismaterjal igapäevale, keda huvitavad tunded, nende olemus, roll inimeste igapäevaelus, arusaamad neist, nagu ka neist eesti keeles rääkimine ning kirjutamine”.

SVEN-ERIK SOOSAAR